

IN THE MATTER OF The Treaty of Waitangi
Act 1975

AND

IN THE MATTER OF Claims by HUHURERE
TUKUKINO and
OTHERS known as the
HAURAKI CLAIMS

**STATEMENT OF EVIDENCE OF TANENGAPUIA TE RANGIAUHINA ON
BEHALF OF THE MOKENA WHANAU**

Mihi

Whakapapa

Take

Ko te take o to matou nei kereme, o te WAI 663, e pa ana ki etahi whenua i roto tonu i te taone o Te Aroha. Me timata te korero ki o matou tupuna. Ko Te Mokena Hou to matou tupuna, ka moe ia i tona hoa rangatira, i a Rina. No Ngati Tumutumu raua, kei Te Aroha e noho ana. Ka puta mai nga uri, tokorima ratou: ko Akuhata, ko Ranapia, ko Eta, ko Ema, ko te mea whakapakanga ko Rewi.

Ko to matou karanima tuarua ko Ema Mokena. He wahine purotu, he ahua rangatira. Ka tae mai tetahi Pakeha ki Te Aroha, ko Hori Ripihia (George Lipsey) te ingoa. Ko

Hori Ripihia he airihi, engari he tangata matatau ki te reo Maori, he tangata mohio hoki ki te ture Pakeha. Ka piri ia ki a Ema, a, ka karangatia e Te Mokena he hui.

3. Ka huihui nga kuia kaumatua, te iwi katoa, ka korerotia nga tokorua nei. Na te mea he tangata matatau ki te reo, ki te ture hoki, ka whakaaetia e te iwi a Ema ma Hori Ripihia. Engari ko te whakaaro o nga kaumatua, kia tu ko Hori hei mangai mo te iwi i nga ahuatanga katoa e pa ana ki te ture Pakeha. Whakaaetia e Hori Ripihia. Ka taumautia raua, a, ka moe raua, i runga i nga tohutohu a nga kuia kaumatua, kia awhina raua ki te iwi i nga wa katoa. Tekau te tokomaha o to raua whanau. He wahine te matamua, ko Ani. Muri mai ko Rina, ko Akuhata Koropango, ko Lena, ko Rhipara, ko Hori Mokena, ko Mihirangi, ko Moewaka, ko Mereana. Ko te whakapakanga ko Hori. Ki ahau nei, ko te take i whanau ai nga tamariki nei, kia awhina, kia tautoko ratou ki te iwi, ki a Ngati Tumutumu.
4. Ka tae ki te wa ka kitea te koura i Te Aroha. No te 25 o Noema 1880, ka whakaingoatia taua rohe hei papa koura hou: "The Aroha Gold Mining District." I runga i te Mining Act, ka riro i te Kawanatanga he whenua ki te whakatu i te taone, kei runga tonu i te whenua i rahuitia ra hei whenua mo te whanau o Mokena raua ko Rina. Ka whakaae te Kawanatanga kia rihitia aua whenua, a, kia utua nga moni ki to matou whanau mo ake tonu, mo ake tonu. Ahakoa tokorima nga tamariki a Mokena raua ko Rina, ko Ema anake te mea e whai tamariki ana i taua wa. Na reira ka wehewehea e Te Mokena ona whenua, ko te hawhe mona, ko te hawhe mo Ema. Na konei nga moka taone e rua i Te Aroha: ko Ripihiaone tetahi taha, ko Mokenataone tetahi taha.
5. Ka whakaturia te taone nei. Haere ai nga maina ki nga pukepuke o te maunga, kimi koura ai. Aue, kua memeha te papa koura ki Te Aroha, e kore nga maina nei e tupono ka waimarie. Engari, kahore i whakahokia mai nga whenua nei ki o matou tupuna. Ko te tino hiahia ke o te Karauna, kia riro i a ratou nga whenua katoa. Ka riro i te ringa kaha, ringa maminga o te Kawanatanga.

6. Ko te tino hiahia ke o o matou matua tupuna, kia mau tonu aua whenua hei oranga mo matou, mo nga tamariki mokopuna. Ka mate a Mokena raua ko Rina i te tau 1885. Ka whakaputa nga wawata nei i roto i te wira whakamutunga o Rina Mokena. No te kaha hiahia o te Kawanatanga kia riro i a ratou aua whenua, ka whakatakotoria e te Kawanatanga he pire, he ture ki te whakakore i te wira o Rina - Section 8, Maori Real Estate Management Amendment Act 1893. Ka riro nga whenua i Mokenataone i te Karauna. Ka huri nga tau, ka tae ki te tau 1906, ki te wa i mate ai toku karanima a Ema Ripihia. Penei ano nga mahi a te Karauna. Ahakoa nga tohutohu a Ema, kia mau tonu ona whenua hei oranga mo nga whakatupuranga kei te heke, ka tahuri te Karauna ki te whakatakoto i tetahi pire hei whakakore i te wira o Ema - Section 13, Native Land Claims Adjustment Act 1911. Ka riro i te Kawanatanga nga whenua i Ripihiataone.
7. Ko te mea whakahinapouri ke, he mana nga pihhi whenua i tukua ra e o matou tupuna hei painga mo te taone, mo te Pakeha. Penei ano nga whenua mo nga hahi, mo te kura, mo te rerenga tereina, mo nga aha, mo nga aha. He aha i pera ai? Ki ahau nei, i pohehe oku tupuna, ki te tukua e ratou nga whenua nei ki te Karauna, e kore e riro i te Karauna nga whenua i rahuitia ra hei painga mo nga mokopuna, ara mo nga whakatupuranga kei te heke mai.
8. Kahore he whakaaro aroha a te Karauna ki o matou tupuna. Ka riro i a ratou nga whenua tuku nei, a, haere tonu nga mahi maminga a te Karauna. Kahore i roa, kua riro te taone katoa i te Kawanatanga, ka noho pohara nga uri o Te Mokena Hou, kua marara hoki ki nga hau e wha, kimi mahi ai.
9. Ka nui te he o te Kawanatanga ki te tahae i nga whenua o o matou matua tupuna. Kua tahuri te Kawanatanga ki te tahae i te mana whakahaere o te whenua i runga i nga ture e pa ana ki nga papa koura, ki nga maina ranei. I runga i aua ture, kahore e taea e nga tupuna te whakamahi i o ratou ake whenua. Engari, ka riro ke te mana katoa i te Kawanatanga. Muri mai, ahakoa nga hiahia o nga tupuna kia mau nga whenua i nga tamariki mokopuna, ka whakakorea e te Kawanatanga nga wira o o matou tupuna, kia taea e te Kawanatanga te hoko i aua whenua ki te Pakeha.

10. Ko te take i whakaae ra te iwi kia moe a Ema i a Hori Ripihia, kia awhina raua ki te iwi. Engari i nga mahi kikino a te Karauna, kua whakangaromia aua wawata. He kaupapa rangatira te kaupapa o nga tupuna, kia noho matou ki te taha tonu o te iwi, kia awhina tetahi ki tetahi, ake ake tonu. Ko te tangi atu tenei, kia whakahokia mai nga whenua nei ki a matou, kia kitea he huarahi ki te whakatutuki i nga moemoea o ratou ma kua mene atu ki te po.

Mihi Whakamutunga.